

بسم الله الرحمن الرحيم

جلوه های توحید افعالی در دعای عرفه

اکرم قربانی قمی^۱

رقیه نظری^۲

زینب ایرانمنش^۳

چکیده: خداجویی و خدا پرستی از درخواست های فطری انسانی است که همواره انسان ها به دنبال آن بوده و هستند و تاریخ گواه این مسأله است. با نگاه به ادیان آسمانی که برای پاسخ گفتن به نیازهای انسان از طرف خالق است گزاره ای به نام توحید یافت شده و خدا نه تنها واحد بلکه احد معرفی می شود. گستره توحید فقط منحصر در ذات و صفات خداوند نیست بلکه شامل افعال او نیز می شود و این یعنی فعل یکی است و آن هم مختص خداوند است و انتساب آن به غیر خلاف توحید و شرک است. این مسأله شامل تمام افعال خداوند می شود و جلوه های گوناگونی دارد. دعای عرفه نیز یکی از ادعیه مأثوره و جلوه و تجلی توحید است که توسط اباعبدالله وارد شده و شایسته دقت نظر و تأمل بسیار است. از این رو پژوهش حاضر به روش توصیفی - تحلیلی و با مراجعه به منابع کتابخانه ای و با هدف معرفی جلوه های توحید افعالی در دعای عرفه انجام گرفته و در پایان بدین موارد رسیده است: خالقیت، مالکیت، رازقیت، ربوبیت، الوهیت، منعم بودن و قضا و قدر کلیدواژه ها: توحید، توحید افعالی، خالقیت، مالکیت، دعای عرفه

^۱ استاد راهنما، دانش آموخته سطح چهار حوزه علمیه، قم

^۲ طلبه سطح دو، حوزه علمیه حضرت خدیجه (سلام الله علیها)، قم

^۳ طلبه سطح دو، حوزه علمیه حضرت خدیجه (سلام الله علیها)، قم

توحید از اصول دین و بنیادی ترین آموزه اعتقادی در اسلام می باشد.

حقیقت توحید، اعتقاد قلبی به وحدانیت و یکتایی خداوند در ذات، صفات و افعال و عمل کردن بر اساس این اعتقاد است (مطهری، ۱۳۸۸، ج ۲۶، ص ۹۷)؛ از این رو متکلمان و فلاسفه اسلامی، توحید را به دو قسم نظری و عملی تقسیم کرده اند. توحید نظری آن است که انسان در اندیشه خود به وحدانیت و یکتایی خداوند اعتقاد داشته باشد (همان) که خود به سه قسم ذاتی، صفاتی و افعالی تقسیم می شود (ملاصدرا، تفسیر القرآن/ج ۴/ ص ۵۵). توحید افعالی بدین معناست که فعل حق تعالی واحد است و وجود شریک در فعل او و تفویض فعل الهی به غیر محال است. اشاعره با استناد به توحید افعالی، انسان را موجودی مختار نمی دانند (ربانی گلپایگانی، ۱۳۹۳، ج ۱، ص ۷۹). معتزله توحید افعالی را می پذیرند؛ اما افعال اختیاری انسان را فعل خدا نمی دانند و فقط به خود انسان نسبت می دهند (همان). شیعیان امامیه هر دو دیدگاه را نادرست می دانند و براین باورند که توحید افعالی با اختیار انسان ناسازگار نیست (همان). آنها افعال اختیاری انسان را در طول فعل خداوند می دانند و آنها را هم به خدا و هم به انسان نسبت می دهند (ربانی گلپایگانی، ۱۳۹۳، ج ۱، ص ۸۰).

توحید در خالقیت و توحید در ربوبیت و... از اقسام توحید افعالی (مصباح یزدی، ۱۳۷۹، ج ۲، ص ۳۸۷) و توکل بر خدا و توحید در عبادت از آثار توحید افعالی به شمار می روند (مصباح یزدی، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۱۳۴).

از طرفی یکی مهمترین منابع برای شناخت آموزه های دینی دعا‌های مأثوره ائمه اطهار(علیهم السلام) است اما عموماً دعا ابزاری برای درخواست حوائج دنیوی و گاهی دینی تلقی می شود. دعا‌های معصومین(علیهم السلام) حاوی معارف بلند و مضامین عمیقی است که زمینه تعلیم و کسب نکات ظریف و دقیق می باشد. مقام معظم رهبری درباره این نکته می فرمایند: «...دعاها همه دفترهای ارزشمند معرفت و نسخه های عشق و محبت است و خیلی چیزها در این دعاهاست که اگر ما به آنها توجه کنیم می توانیم آنها را بیاموزیم...» (۱۳۶۶/۳/۷). یکی از این ادعیه مأثوره دعای عرفه است که در آخرین ساعات روز عرفه در عرفات، امام حسین(ع) با جمعی از خاندان، فرزندان و شیعیان از چادر بیرون آمدند و با نهایت خضوع و خشوع در طرف چپ کوه ربه کعبه ایستادند و این دعا را خواندند (خویی، ۱۴۰۹، ج ۳، ص ۳۲۰-۳۳۰). این دعا، دربردارنده آموزه‌های عرفانی و عقیدتی همچون خداشناسی، بیان صفات الهی، یادآوری نعمت‌های خدا و حمد و سپاس خداوند بر آنها، تضرع به درگاه خداوند و اقرار به گناهان و توبه است. تجلی و ظهور توحید را می توان در جای جای این دعا مشاهده کرد که یکی از اقسام آن توحید افعالی می باشد.

به جهت اهمیت دعای عرفه، تا کنون برای آن شرح های بسیاری نگاشته و پژوهش هایی در آن انجام گرفته است، اما با جستجوی انجام گرفته اثری که به طور مستقل به بررسی توحید افعالی پرداخته باشد یافت نشد.

ایزدپناه و فاطمیان پور در مقاله ای با عنوان مروری بر آموزش کلامی توحید در دعای عرفه به آموزش توحید و بررسی آن در دعای پرداخته و مباحث آن بیشتر ناظر بر توحید ذاتی و صفاتی و تاثیر توحید در عبادت می باشد و به توحید افعالی نپرداخته

است. محمد بهشتی در مقاله دلالت های تربیتی دعای عرفه در ساحت تربیت توحیدمدار با تکیه بر روش های تربیت اخلاقی عرفانی به نکات ارزنده ای در باب تربیت توحیدی دست یافته و معتقد است؛ دعای عرفه از آغاز تا انجام بر مدار توحید ایراد شده و با وجود مضامین متکثر و متعدد یک متن جامع و به هم پیوسته در موضوع توحید و مشحون از دلالت های تربیتی است. عمرانی در مقاله گونه‌شناسی اسماء حق تعالی در دعای عرفه امام حسین (علیه السلام) و تطبیق آن با مباحث عرفانی ذکر کرده است که یکی از عمیق‌ترین مباحث معرفت‌شناسی، بحث اسماء‌الله می‌باشد که ریشه و اساس بحث توحید و خداشناسی است و در دعای عرفه امام حسین (علیه السلام) به بهترین شکل تبیین و ترسیم شده است.

پژوهش حاضر به روش توصیفی _ تحلیلی و با مراجعه به منابع کتابخانه‌ای انجام گرفته است و در صدد پاسخ به این پرسش است که جلوه های توحید افعالی در دعای عرفه چیست؟ و برای پاسخ به پرسش مذکور این موارد را بررسی می کند: خالقیت، مالکیت، رازقیت، ربوبیت، الوهیت، منعم بودن، قضا و قدر الهی

۱. خالقیت

یکی از جلوه ی توحید افعالی در دعای عرفه توحید در خالقیت است و از آنجا که جلوه و بروز این فعل خداوند همه عالم را پر کرده و برای انسان مشهودتر است در آغاز بحث به بررسی این مورد می پردازیم.

توحید خالقیت یعنی اینکه جهان هستی، بیش از یک خالق اصیل و مستقل ندارد و خالقیت علل دیگر در طول خالقیت او است و به اذن و فرمان او صورت می گیرد. (سبحانی، ۱۳۸۵، ص ۱۴۵)

توحید خالقیت که گاهی از آن به توحید در آفرینش یا توحید در افعال هم تعبیر می شود در اصطلاح فلاسفه به معنای این است که همه نظام ها و سنن و علل و معلولات و اسباب و مسببات، فعل خدا و کار او و ناشی از اراده خداست. (طباطبایی، ۱۴۰۲، ج ۳، ص ۶۷۷) موجودات عالم همچنان که در ذات خود، استقلال وجودی از خدا ندارند در مقام تأثیر و علیّت هم استقلال ندارند. در نتیجه خدا همانطور که در ذات خود شریک ندارد در فاعلیت و خالقیت نیز شریک ندارد. (مطهری، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۱۰۳)

نظام این جهان که شامل مجموعه پدیده های بی شمار گذشته، حال و آینده است مخلوق یک آفریدگار است و به طور کلی خالق و آفریننده بالذات و مستقل کسی جز خداوند نیست. (سبحانی، ۱۳۸۵، ص ۱۴۵) متکلمان امامیه و حکمای اسلامی با پذیرش اصل انحصار خالقیت در ذات الهی، نقش اسباب و علل طبیعی و غیرطبیعی را نیز انکار نمی کنند. از نظر آنان فرشتگان افعال ویژه ای انجام می دهند چنانکه انسان فاعل کارهای خویش است و همچنین اسباب طبیعی مانند آتش و آب آثار ویژه ای دارند ولی هیچیک فاعل و سبب مستقل و بالذات نیستند. (ربانی گلپایگانی، ۱۳۸۱، ج ۱، ص ۱۰۵) عقل نیز با توجه به براهین اثبات وجود خدا مانند امکان و وجوب و توحید ذاتی حکم به یگانگی خداوند در خالقیت می کند. (همان)

فراز های دیگری نیز به این موضوع اشاره دارند: «وَاٰخِرُ لِي فِي قَضَائِكَ... عَدْلٌ فِينَا قَضَاؤُكَ... اِلٰهِي اِنَّ الْقَضَاءَ وَالْقَدَرَ يُمْنِنِي...» (همان)

بنابراین وحدانیت و توحید در قضا و قدر و حصر آن در خداوند یکی از جلوه های توحید افعالی است که در دعای عرفه به آن پرداخته شده است.

نتیجه گیری

در بینش اسلامی، توحید افعالی از اهمیت ویژه ای برخوردار است. زیرا در بردارنده این مفهوم است که اولاً خداوند در افعال خود از هرگونه شریک و یآوری بی نیاز است و ثانیاً هیچ موجودی غیر او در افعال خود مستقل نیست و هر فعل و اثر و تغییر و تحولی که در عالم رخ می دهد در حوزه اراده و مشیت خداوند است.

خداوند افزون بر آن که دارای صفات کمالی است، مبدا وقوع افعال نیز می گردد و بر این اساس، آفریدن، روزی دادن، تدبیر امور مخلوقات، بخشایش و ... در زمره افعال الهی قرار می گیرد.

به گونه ای دیگر توحید افعالی پی بردن و مشاهده صدور موجودات و ظهور آنها از حق تعالی است اجمالاً و تفصیلاً غیباً و شهادتاً من الازل الی الابد به نحو غیر منقطع و در نتیجه اسناد همه افعال به حق تعالی است.

ناظر بر اهمیت و گستره این موضوع مقاله حاضر، جلوه های توحید افعالی در دعای عرفه را بررسی کرده و در پایان بدین موارد رسیده است:

۱. خالقیت

۲. مالکیت

۳. رازقیت

۴. ربوبیت

۵. الوهیت

۶. منعم بودن

۷. قضا و قدر

وآخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین

فهرست منابع

قرآن کریم

صحیفه سجادیه

۱- آزادی، اسد، «بررسی و تحلیل توحید مالکیت در قرآن»، مدیریت و کارآفرینی، ۱۴۰۲.

۲- آشتیانی، جلال الدین، شرح بر زاد المسافر، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۱.

۳- جوادی آملی، عبدالله، توحید در قرآن، ترجمه علی زمانی قمشه ای، قم، اسراء، ۱۳۹۵.

طوسی، خواجه نصیر الدین، اشارات و تنبیهات، قم، نشر البلاغه، ۱۳۷۵.

۴- خامنه ای، سیدعلی، «بیانات در روزه ۲۹ ماه مبارک رمضان»، ۱۳۶۶/۳/۷.

۵- خمینی، سید روح الله، صحیفه امام، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، ۱۳۵۷.

۶- راغب اصفهانی، حسین، المفردات، دمشق، دارالقلم، ۱۳۷۴.

۷- ربانی گلپایگانی، علی، عقاید استدلالی، ج ۱، قم، هاجر، ۱۴۰۰.

۸- سبحانی، جعفر، اندیشه اسلامی ۱، قم، معارف، ۱۳۸۵.

۹- سعیدی مهر، محمد، آموزش کلام اسلامی، ج ۱، قم، موسسه فرهنگی طه، ۱۳۷۷.

۱۰- صدوق، ابوجعفر محمدبن علی بن بابویه قمی، التوحید، قم، موسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۶ق.

۱۱- صلواتی، اعظم، «بررسی مبانی توحید در رازقیت»، پژوهش دینی، شماره ۴۴، ۱۴۰۱.

۱۲- طباطبایی، سید محمد حسین، تفسیر المیزان، ترجمه سید محمد باقر موسوی، ج ۱۶، قم، دارالفکر، ۱۳۹۴.

۱۳- طباطبایی، سید محمد حسین، نهایه الحکمه، قم، موسسه امام خمینی، ۱۳۸۹.

۱۴- طباطبایی، سید محمد حسین، شرح و ترجمه نهایه الحکمه، ترجمه علی شیروانی، قم، هاجر، ۱۴۰۲.

۱۵- طبرسی، فضل بن حسن، تفسیر مجمع البیان، ترجمه محمد بیستونی، ج ۸، تهران، فراهانی، ۱۳۶۳.

۱۶- گروه علمی، قرآن حدیث و دعا، ۱۴۴۴/۱۲/۹، سایت مکتب وحی، مشاهده شده در ۱۴۰۳/۶/۱۹

۱۷- مصباح یزدی، محمدتقی، آموزش عقاید، ج ۱، قم، موسسه امام خمینی (ره)، ۱۳۷۸.

۱۸- مصباح یزدی، محمدتقی، آموزش عقاید، ج ۲، قم، موسسه امام خمینی (ره)، ۱۳۷۹.

۱۹- مصباح یزدی، محمدتقی، خدانشناسی، قم، موسسه امام خمینی (ره)، ۱۳۸۹.

۲۰- مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، ج ۲، تهران، انتشارات صدرا، ۱۳۸۸ش.

۲۱- مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، ج ۲۶، تهران، انتشارات صدرا، ۱۳۸۸ش.

۲۲- مکارم، ناصر، «منظور از توحید در ماکیت»، آئین رحمت، بیتا، مشاهده شده در ۱۴۰۳/۶/۱۷.

۲۳- ملاصدرا، محمدبن ابراهیم، تفسیرالقرآن الکریم، ج ۴، قم، بیدار، ۱۳۶۶.

۲۴- ملاصدرا، محمدبن ابراهیم، اسفار، ج ۲، بیروت، دارالاحیاء التراث، ۱۹۸۱.

۲۵- موسوی خویی، سید ابوالقاسم، معجم رجال الحدیث، قم، مدینه العلم، ۱۴۰۹.

